

Den essayistiske ånd

//

//]]]]> //]]>

BOKOMTALE: Et av essaysjangerens kjennetegn er at den motsetter seg enkle kategoriseringer. Arne Melbergs store antologi *Essayet* (2013) får fint fram essaytradisjonens bredde. Men går Melberg for langt i sin fremhevelse av det «egentlig» essayistiske?

Av Martin Fjeld

Arne Melbergs *Essayet* skiller seg fra tidligere norske essayantologier på flere måter. For det første har tidligere antologier i all hovedsak, om ikke utelukkende, tatt for seg norsk essayistikk. Dette har ført til at den verdensomspennende og mangefasetterte essayhistorien for øvrig ikke har vært godt formidlet i Norge. Selv om også denne antologien også har sine begrensninger i omfang, og er utelukkende vestlig orientert, er det like fullt et «utvalg essays av internasjonalt format fra Montaigne til Susan Sontag» – i tillegg til et knippe skandinaviske essays – Melberg presenterer. Boken, som bemerkelsesverdig nok utkommer samtidig i de tre skandinaviske landene (på Daidalos forlag i Sverige og Aarhus Universitetsforlag i Danmark), er med andre ord den første av sitt slag i norsk sammenheng.

//]]]]> //]]>

For det andre gir Melberg en kortfattet, men god introduksjon til essayteoriens felt, ved å gjennomgå ulike tilnærminger til den definisjonsunnvikende sjangeren hos ulike teoretikere, fra Georg Lukács til Claire de Obaldia. En slik oversikt over moderne essayteori har ikke vært presentert på norsk tidligere.

For det tredje blir leseren i bokens siste del servert fire essays av antologiredaktøren i egen person; Melberg går selv inn i rollen som essayist, om enn noe ambivalent. Det er et interessant og litt vågalt grep, for rollen som ekspert og forsker på et fagfelt blir på denne måten delvis tilsidesatt og utfordret. Et slikt rollebytte er det sjelden man finner i en fagbok, så her tilfører Melberg noe utenom det vanlige både til essayformidlingen og forskningsformidling generelt.

Essayformen som fenomen

Det er vel og merke ikke bare i den siste delen at Melberg lar seg selv komme til orde. Han er med gjennom hele boken, i relativt fyldige innledninger til hvert enkelt essay. Her presenteres både forfatteren og essayets emne, men også hva det er som gjør de utvalgte essayene essayistiske. Dette løser Melberg ofte ved å vise hvordan det enkelte essayet står i forhold til den øvrige essaytradisjonen; at det er skrevet i en bestemt form og tar for seg emner som går igjen hos mange sentrale essayister (særlig Montaigne er prøvesteinen i dette henseendet). Melberg skriver da også innledningsvis at en av ambisjonene med boka er å presentere essayformen som fenomen, altså hva som faktisk kjennetegner essayistikken.

Her støter Melberg på et historisk problem: Finnes det bestemte essayistiske formtrekk og emner som går på tvers av historien, og som man kan finne igjen hos alle essayister fra Montaigne til Sontag? Er «det essayistiske» en vedvarende størrelse, eller «ånd», som Melberg kaller det, hvis grunntrekk kommer til syne i vidt forskjellige historiske kontekster? Han skriver selv at «[f]underinger omkring fenomenet 'essay' [...] altfor fort og altfor lett [sklir] over i ontologien: 'spørsmålet om hva essayet egentlig er'», og fremholder at man også bør ta hensyn til historiske betingelser. Det står da også på bokens omslag at dette er «den første introduksjonen til essayets historie på norsk». Men etter min mening, som jeg skal utdype i det følgende, sklir også Melberg selv altfor fort og altfor lett over i ontologien, og til spørsmålet om hva *det essayistiske* egentlig er.

«The essayistic spirit»

Antologien er bygget opp kronologisk, og begynner med Montaigne, selv om Melberg pliktoppfyllende påpeker at essayet har sine «forfedre» i antikken, hos blant andre Platon, Plutark, Seneca og Cicero. Melberg begrunner sitt startpunkt med at den franske adelsmannen er den første selvbevisste essayisten, men det begrunnes også historisk: det hevdes at essayformen er «betinget av den trykte skriften», som gjorde det mulig å eie et omfattende privat bibliotek – det var

først på Montaignes tid og sted at man kunne trekke seg tilbake i et tårn fullt av bøker og bli essayist. Trykkekunsten la videre til rette for mediet som skulle bli essayets viktigste publikasjonsform fra 1700-tallet av, nemlig tidsskriftet.

//

//]]]]> //]]>

Denne «historiske rammen» blir Melbergs forklaring på hvorfor essaysjangeren dukker opp når den gjør, samtidig som den innrammer det tidsspennet han har hatt å jobbe med – fra Montaigne til i dag. Fra disse omlag 450 årenes essayistikk har han med blant annet Bacon, Addison, Holberg, Samuel Johnson, Charles Lamb, Sainte-Beuve, Emerson, Benjamin, Barthes og Sontag.

Men han har også tatt med tekster som tradisjonelt ikke har blitt formidlet som essays – brev, polemikker, utdrag fra større verker og forelesninger – av forfattere og tenkere som ikke først og fremst leses og formidles som essayister: Robert Burton, Thomas Browne, Madame de Sévigné, Diderot, Kierkegaard, Nietzsche, Arendt.

Melberg ønsker nemlig å vise at det essayistiske ikke er noe kun tydelig definerte essays er berettiget å påberope seg, men noe som potensielt sett kan komme til uttrykk i nær sagt hvilken som helst tekst: «[...] essayistikken består ikke bare av en sjanger, dens etablering og dens utvikling, men også, og like mye, av en slags impuls, en inspirasjon eller en *spirit*, som kan dukke opp overalt i det litterære landskapet». Dette er et perspektiv Melberg henter fra Claire de Obaldias doktoravhandling *The Essayistic Spirit* fra 1995, og det preger fremstillingen i stor grad.

Essayistiske kjennetegn

I tillegg til en rekke «sentrale emner», som jeg kommer tilbake til, gir Melberg eksempler på hva

som kjennetegner essayisten og det essayistiske gjennom hele boken: «framfor alt er essayisten kritisk til den filosofiske forakten for kroppens erfaringer»; «essayistens verden er nettopp denne verden»; «tiden det tar å dø; det er essayistens tid»; «essayet virker uplanlagt, det tar seg fram på uforutsette steder, det finner sted»; «Burton oppfyller virkelig essayistens påbud – fortsett å skrive!»; «[essayet] er en skrivemåte som avstår fra å forplikte seg»; «i god essayistisk ånd tar [Browne] opp «alt» som faller ham inn»; «essayet skrives ikke i noe evighetsperspektiv»; «Essayet er antimetafysisk»; «[essayet] bestreber seg ikke på abstraksjon eller begrepsdannelse»; «å skrive essayistisk mot slutten av forfatterbanen, passer utmerket inn i det klassiske bildet»; «Å trekke seg tilbake fra alle offentlighetens plikter og normer for liv og skrift, det er jo essayistikkens startsignal»; «Essayisten koketterer gjerne med sitt dårlige minne»; «essayet er den litteraturen som ikke vil vedkjenne seg litteraturen»; «[essayisten] tar livet som det er og som det faller seg»; «spillet mellom glemsel og minne» er «så å si latent i den essayistiske tradisjonen (men sjelden uttalt)»; «at intet menneskelig får være fremmed» er en «essayistisk grunntanke»; «essayisten er en tankevandrer»; «Essayisten ytrer heller visdomsord enn han feller dommer»¹

//]]]]> //]]>

Dette er tilsynelatende generaliserbare trekk som kjennetegner «det essayistiske», og som kan «dukke opp overalt i det litterære landskapet», altså også hos forfattere som ikke har definert seg selv som essayister; « *the essayistic spirit* har hatt en evne til å filtrere seg inn i mange uventede sammenhenger», som Melberg påpeker.

Under lesningen klarte jeg imidlertid ikke la vær å spørre meg selv: Kan det være sånn at Melberg, i det minste tidvis, finner «det essayistiske» fordi han leter etter det? Dersom man først har bestemt seg for å se etter allerede definerte essayistiske kjennetegn, er det kanskje ikke så rart at de dukker opp?

Med Quentin Skinners ord, fra artikkelen «Meaning and Understanding in History of Ideas» (1969):

As the historian duly sets out in quest of the idea [he has] characterized, it becomes all too easy to speak as if the developed form of the doctrine has always in some sense been immanent in history.²

Skinner kaller denne formen for søken etter etablerte ideer eller doktriner på tvers av historien for «The mythology of doctrine». Kan Skinners kritikk også rettes mot Melbergs fremstilling av det essayistiske – en fremstilling som baserer seg på Melbergs og hans (samtidige) fagfellers *essay-doktrine*?

Historie og «fenomenologi»

Det historiserende perspektivet er på ingen måte helt fraværende i Melbergs bok. I innledningen til teksten av Joseph Addison, for eksempel, viser han hvordan 1700-tallets tidsskriftformat endret både essayets bruksområde og form; essayet tilhørte ikke lenger den tilbaketrukne adelsmannens private sfære, men var blitt en del av en direkte utvekslende offentlighet, underlagt tidspress og priggitt abonnentenes interesse. I slike kontekstualiserende passasjer vies ikke «den essayistiske ånd» videre oppmerksomhet, og det fremstår som naturlig. Det er fristende å foreslå at det ene utelukker det andre. Dersom fokus rettes mot det alle «essayistiske» tekster har til felles, må ikke da tekstenes skiftende historiske betingelser nødvendigvis settes til side, slik at kontinuitetens lys får skinne gjennom? Er for eksempel innsikten om at «essayistens tid» er «tiden det tar å dø», relevant når det gjelder 1700- og 1800-tallets tidsskriftsessayisters virke?

Det er tydelig at Melberg har forsøkt å finne en balanse mellom «essayets historie og dets fenomenologi» i sin fremstilling, men han får etter min mening ikke helt til å forene størrelsene på en god måte. Dessuten er det ujevnt fordelt mellom vektskålene, til fordel for læren om essayet som fenomen: «[Å] samle essayets karakteristika» og å presentere de temaene han oppfatter som særlig sentrale i essayistikken, har forrang over den historiske

tilnærmingen.**Essayets emner**

Her er noen eksempler på Melbergs essayistiske emner: Forholdet mellom det kontemplative og aktive liv er, ifølge Melberg, «en fundamental tematikk i essayistikkens historie»; først gjør Montaigne det til et essayistisk anliggende, og deretter forplanter det seg videre inn i essayhistorien via blant andre Burton, Kierkegaard, Nietzsche, Proust, Nils Kjær og Hannah Arendt (s. 33). Melberg vender stadig tilbake til denne bærekraftige byggesteinen i essayistikkens fundament, men finner lignende kontinuitet også ved en rekke andre tilfeller.

Bacon «slår [...] an et tema som er tilbakevendende i tradisjonen: vennskap». Dette er endatil et tema som «går tilbake til antikken», hos blant annet Platon og Cicero. «Vennskap og essayistikk: Forbindelsen mellom de to er en understrøm i tradisjonen og kommer til overflaten eksempelvis i den teksten av Diderot som er tatt med i *Essayet* », skriver Melberg. På 1800-tallet blir vennskap et «sterkt tema» hos essayisten Nietzsche (s. 48).

//]]]]> //]]>

«Melankolien», skriver han i innledningen til teksten av Robert Burton, «er et påfallende hyppig tilbakevendende emne i essayistikkens historie». Det begynner hos Montaigne, som «skriver om livets melankolske sider for å bekjempe egen melankoli», via Burton, hvorfra Melberg tar et kjempesprang drøye 200 år frem, til Kierkegaard, som «er et prakteksempel på det som Burton kalte religiøst motivert melankoli», og hvis stridsskrift *Øieblikket* «minner om Burtons klagesanger». Videre ender dette sporet med «moderne melankolikere» som Benjamin og Sontag (s. 58).

Thomas Browne, «som i god essayistisk ånd tar opp 'alt' som faller ham inn», innleder nok en sentral tematikk i essayhistorien – menneskets common infirmity, eller skrøpelighet. Denne menneskelige skrøpeligheten er et viktig emne «i hele den essayistiske tradisjonen», skriver Melberg. Også Montaigne er inne på dette når han skriver om å lære seg å dø gjennom å filosofere. Senere plukker blant annet Madame de Sévigné, Emerson, Baudelaire, Proust og Barthes opp tråden. «Omtrent alle de forfatterskap som her tas opp, berører et aspekt ved denne common infirmity», heter det. Det må følgelig kunne kalles et «essayistisk tema».

Hos Browne støter Melberg riktignok på et problem. For mens han nettopp i innledningen til Brownes tekst *Gravurner* hevder at «essayet er antimetafysisk», blir han nødt til å forklare hvorfor Browne på slutten av sitt eget «essay» priser «troens sanne metafysikk», og fremholder at livet handler om «å atter være seg selv», en innsikt «de edle troende» besitter. Passasjen er en «kryptisk formulering», skriver Melberg, som kan leses på ulike måter, ikke bare som kristen gjenoppstandelsestenkning – det «kan faktisk også oppfattes som en oppfordring til å leve det forgjengelige livet vi har, så godt som mulig. Eller *til og med* som noe i stil med Nietzsches 'evige gjenkomst': evnen til å utholde det liv som vi har om det så skulle gjentas for oss.» (Min utheving.) Ved å påpeke dette verdslige, og dermed essayistisk tilgivelige aspektet ved Brownes metafysikk, blir det tydelig nok for Melberg at Browne «som god essayist lar [...] feltet stå åpent for leseren»; hans posisjon i essaykanon lar seg altså legitimere.

//]]]]> //]]>

På kant med det essayistiske

Når Melberg kommer til Holberg finner han nok en liten floke som må løses opp. Holberg omtaler nemlig sitt forfatterskap som et *systema*, og «[å] utarbeide et veritabelt 'system' er knapt forenelig med den essayistiske impulsen», skriver Melberg. Den essayistiske tradisjonen er jo full av antisystematikere, fra Montaigne og Burton til Kierkegaard og Nietzsche. Det skulle tatt seg ut om Holberg, Skandinavias førsteessayist, skilte seg fra «tradisjonen» på dette vesentlige punktet. Hos Holberg bør ordet «system» derfor «leses med forsiktighet»; i dette tilfellet velger Melberg å ta Holbergs kontekstuelle betingede forståelse av begrepet «system» med i betraktningen (s. 107).

//

//]]]]> //]]>

Andre floker igjen er det verre å løsne på. Særlig den «kritiske» essayistikken (først og fremst i betydning system- eller samfunnskritikk) til blant annet Adorno, har Melberg vanskeligheter med å få til å passe med det virkelig essayistiske. «Det kritiske essayet risikerer» nemlig «å komme på kant med den essayistiske ånd som kan føres tilbake til Montaigne og som avstår fra å dømme og

rangere, ettersom intet menneskelig får være fremmed og 'alt' kan omfattes». Åpenheten for «alt» er altså tilsynelatende mer essayistisk enn den kritiske holdningen, som Adorno representerer. Hos ham blir dette «problemet» sågar «akutt» (s. 266-267).

Adorno hevder nemlig at essayet er den «kritiske form par excellence», og det ser ut til å stride mot Melbergs essay-doktrine. Montaignes, Addisons, Johnsons, Diderots og Sainte-Beuves essayistikk, for eksempel, var «absolutt ikke» kritisk i Adornos forstand. Montaigne var i det hele tatt «slett ingen kritiker».

Selv Nietzsche, som Adorno knytter seg til, kan knapt kalles systemkritiker, ifølge Melberg. Og norske Georg Johannesen, som langt på vei overtar Adornos essaybegrep, gjør feil i å trekke linjene i sin kritiske essaytradisjon tilbake til Holberg, for den skandinaviske essayistikkens far var «alt annet enn 'systemkritisk'». «Kritikk i form av eksempelvis litteraturdiskusjon er selvsagt vanlig i den essayistiske tradisjonen, men kritikk som gjennomgående modus er altså unntak», forsikrer Melberg. «Spørsmålet» blir følgelig «om en slik kritikk lar seg forene med viktige innslag i en tradisjon som ellers oppfordrer til bejaelse og hevder at intet menneskelig får være fremmed» (s. 284-285). Adornos essaybegrep er tilsynelatende ikke forenelig med disse viktige aspektene ved den essayistiske ånden, og det blir nødvendig å så tvil om dets legitimitet.

Videre er Melberg tydelig skeptisk til Adornos ønske om å «sortere essayene i slike som virkelig er kritiske og slike som ikke er det». Han kaller dette et «prominent eksempel» på «en strøm av forsøk» de siste hundre årene «på å holde det 'rene' og 'egentlige' essayet atskilt fra alle urene og uegentlige former» (s. 17, 283). Men er ikke Melbergs fremstilling av det essayistiske et eksempel på det samme? Fremholder han ikke selv at Adornos essayforståelse vanskelig lar seg forene med det autentiske essayistiske, at hans systemkritiske essay ikke er tilstrekkelig åpent og av den grunn havner på kant med essaytradisjonen? For meg ser det ut til at både Melbergs og Adornos essayprogrammer hegner om det «egentlig» essayistiske, og siler ut det som ikke passer inn.

Nietzsche hører hjemme i Melbergs essaykanon fordi det lar seg gjøre å «demonstrere» hans «intime forbindelse med den essayistiske tradisjonen». I det tekstutvalget Melberg har tatt med av den tyske tenkeren, fra [Den muntre vitenskapen](#) (1882), «vandrer» Nietzsche «gjennom en rekke essayistiske standardemner: Livets tilfeldigheter, dødsbevissthet, det umulige og nødvendige vennskapet, vandringen, skeptikeren.» I den siste passasjen gir Nietzsche dessuten uttrykk for «noe som har vært immanent men knapt eksplisitt i den essayistiske tradisjonen: at skriveingen ikke bare uttrykker, men skaper den som skriver». «Det finnes forvarslar» om dette «immanente» trekket allerede hos Montaigne (så klart), men det er først gjennom Nietzsche at den essayistiske ånd kommer til full bevissthet om denne siden ved seg selv.

Kontinuitet og endring

At Melberg faktisk har funnet mange av de samme emnene behandlet hos mange forskjellige

essayister, er jeg ikke i tvil om. Og jeg mener på ingen måte at det ikke går an å snakke om en «essaytradisjon» over hodet. Essayister har naturligvis vært influert av og bygget på hverandre siden Montaigne og Bacon, om enn fra ulike kontekstuelle ståsteder. Det jeg først og fremst synes er problematisk med Melbergs fremstilling er at han så lett finner entydig kontinuitet i den essayistiske tradisjonen, som for å vise at alle (sanne) essayister tenker tilnærmet likt. Det tas som regel for gitt at bestemte temaer, formgrep og begreper svarer til det samme meningsinnholdet, og utgjør faste orienteringsposter i et felles essayistisk landskap de vaskeekte essayistene beveger seg i.

//

//]]]]> //]]>

Ta for eksempel begrepet melankoli. Karin Johannisson har i det idéhistoriske verket [Melankolske rom](#) (2009) vist at «melankolien har en historie», ikke «ved å lete etter kontinuitet og entydige spor», men ved å vise hvordan begrepet har vært anvendt og forstått ulikt til ulike tider: «I en tid kan melankoli uttrykkes som vill fortvilelse, i en annen som lede og i en tredje som tretthet og depresjon.» På 1600-tallet kunne melankoli henvise til «en tilstand hvor man trodde man var en ulv». Frem til 1700-tallet ble det melankolske forbundet med ubalanse i kroppsvæskene (ordet «melankoli» betyr svart galle). I romantikken er ikke melankolien lenger «tvangsmessig, ikke en effekt av svart damp og ikke preget av marerittaktige selvforvandlinger», men forbundet med den skapende kunstneren som spiller ut et stort følelsesregister, i bevisst opposisjon til konvensjoner og borgerlighet. Burton mente han skrev om melankoli for selv å unnsnippe den, mens Kierkegaard bemerker at i hans samtid «representerer melankolien en opphøydhet som alle vil nå».³

Å snakke om melankoli generelt, som et gitt fenomen som har tilhørt essayisters emnerepertoar gjennom hele essayhistorien, krever at de idéhistoriske endringene settes til side; det må kunne sies å være en problematisk forenkling. Og videre, dersom de såkalte «essayistiske standardemnene» ikke er stabile størrelser, kan man da snakke om «det essayistiske» som en form for overhistorisk «ånd»?

Som idéhistoriker er det nærliggende å tenke på Arthur O. Lovejoys gamle teori om *Unit ideas*, når jeg leser hvordan Melberg finner de samme essayistiske grunntrekkene og temaene, den samme essayistiske *spirit*, fra Montaigne til Sontag. Lovejoy forestilte seg ideer som mer eller mindre konstante «enheter», som så å si levde sitt eget liv og kom til syne i kontekstuellet helt atskilte tekster opp gjennom historien. Foucault har beskrevet denne geskjeften treffende i *Kunnskapens arkeologi* fra 1969: «It is the analysis of silent births, or distant correspondences, of permanences that persist beneath apparent changes [...]».⁴

Melberg legger stor vekt på nettopp overensstemmelser i lesningen av sitt essayutvalg; han følger essaytradisjonens «understrøm» av emner og formgrep, som «kommer til overflaten» hos gode essayister; han viser hvilke tekster «ånden» har «filtret seg inn i», og som følgelig med rette kan kalles essayistiske.

En ny essaydebatt?

Essayet har helt klart mange sterke sider. Innledningene til essayene er innsiktsfulle, kunnskapsmettede og tidvis også historisk ansporende. De er alltid fengende og godt skrevet. Det er en berikelse å få samlet de utvalgte essayene i norsk oversettelse. Presentasjonen av en rekke essayteoretikere er unik i norsk sammenheng.

Det jeg savnet under lesningen var en grundigere historisk og idéhistorisk tilnærming. Særlig idéhistoriske blikk på hvordan essayformen har vært forstått og anvendt til ulike tider, er en mangelvare i essayformidlingen, og personlig skulle jeg gjerne sett at dette fikk spille større rolle i en bok som pretenderer å presentere «essayets historie». Det er noe av grunnen til det litt ensidige fokuset i denne omtalen.

Men jeg skal ikke se bort fra at Melberg kan være helt uenig med meg og min forståelse av hans essayformidling. Det er lang tradisjon for debatter om essayet her til lands – kanskje kan dette være starten på en ny?

Fotnoter

¹ Alle disse eksemplene er hentet antologidelen, hvor Melberg først og fremst formidler som fagperson; dette er skrevet med en intensjon om å lære studenter om essayet. (Melberg har sagt at han ønsker at boken skal bli pensum på blant annet litteraturvitenskap og journalistikk, i [et intervju](#) med Universitetsforlagets magasin *Klartekst*.)

² Quentin Skinner, «Meaning and Understanding in the History of Ideas», i *Visions of Politics: Regarding Method*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), s. 62.

³ Karin Johannisson, *Melankolske rom: Angst, lede og sårbarhet gjennom tidene*, oversatt av Monica Aasprong, (Oslo: Cappelen Damm, 2010), s. 13, 31, 33, 46, 47.

⁴ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, oversatt av A. M. Sheridan Smith, (London: Routledge, 2009), s. 154.